

V kontextu současných trendů vědeckoateistické výchovy a komunistické výchovy vůbec lze jen s politováním konstatovat, že tato publikace se dostala na knižní trh pouze ve 500 výtiscích.

Zdeňka Podveská

Metodologičeskije problemy sociologičeskogo issledovanija (Metodologické problémy sociologického výzkumu)

Red.: D. M. Kozlov

Moskva, MGU 1979, 223 s.

Základním rysem marxismu byla a je stále rostoucí pozornost věnovaná metodologickým aspektům zkoumání společenských jevů. Pro marxistickou sociologii typický zájem o metodologii vychází jak z poznávacích motivací, tak i z motivací praktických – ze snahy zvýšit efektivnost sociologického výzkumu pomocí analýzy metodologických principů sociologického poznání. Pokusem o podobnou analýzu je sborník kolektivu sovětských autorů, reprezentujících katedru metodiky konkrétních sociologických výzkumů Moskevské státní univerzity, *Metodologické problémy sociologického výzkumu*. Kniha se však netýká metodických nebo technických otázek empirického výzkumu, ale *metodologie* sociologického zkoumání. Nezaměřuje se ovšem ani na budování jakési samostatné sociologické teorie, nýbrž pouze poukazuje na některé diskutabilní momenty sociologického poznání. Přitom podává přehled o názorech, jež se v tomto kontextu objevují v soudobé sovětské sociologické literatuře.

Formálně je kniha rozdělena na šest částí, které jsou napsány jednotlivými členy autorského kolektivu. Úvodem jsou vysvětleny některé základní principy sociologického zkoumání, jako je princip stranickosti a objektivnosti (kapitola I). Dále následuje rozbor obecných problémů, jako jsou otázky struktury sociologie a jejího vztahu k jiným společenským vědám, problém klasifikace různých typů sociologického výzkumu, otázky sociologické terminologie apod. (kapitoly II, III, IV). Na závěr jsou diskutovány možnosti realizace již vypracovaných metodologických principů ve vybraných sférách sociologického zkoumání (problematika socializace, sociální adaptace, sociálního plánování).

Záměrem autorů sborníku je přispět k upevnění jednoty teorie a praxe sociologického výzkumu, ke zvýšení součinnosti různých úrovní sociologického poznání.

Autor *I. kapitoly*, D. M. Kozlov, analyzuje princip stranickosti, patřící mezi základní metodologické principy marxismu-leninismu. V aplikaci na problematiku sociologické vědy nebývá tento princip vždy pochopen a využit v plném rozsahu. D. M. Kozlov zdůrazňuje, že stranickost a třídní charakter marxisticko-leninské sociologie se uplatňuje prostřednictvím jejích metodologických principů. Celý metodologický systém sociálního výzkumu dostává *ideologické zaměření* právě díky vědomému nebo podvědomému uplatnění principu stranickosti v procesu odrazu sociální skutečnosti, což D. M. Kozlov dokumentuje odkazem na klasiky marxismu-leninismu. Upozorňuje dále na základní aspekt principu stranickosti, jímž je odhalení třídní podstaty zkoumaného sociálního jevu, a vrací se k myšlence V. I. Lenina o jednotě materialismu a objektivnosti, která v sociologii vystupuje jako požadavek analyzovat podstatné rozpory zkoumaného jevu.

Závěrem kapitoly autor podává přehled současného stavu metodologické problematiky v oblasti sociologických výzkumů v sovětské literatuře, avšak ve velice obecné rovině. Soudí, že předmět sociologie se postupně rozšiřuje, vzniká problém rozpracování různých úrovní sociologie. Systém sociologického poznání člení na tři úrovně zkoumání: obecnou sociologickou úroveň (historický materialismus), speciální sociologické teorie a konkrétní sociologické výzkumy. Zdůrazňuje, že prohloubení a konkretizace metodologické sféry marxistické dialektiky a historického materialismu zvýší efektivnost sociologického výzkumu.

Ústředním tématem *II. kapitoly* (autor G. I. Marčenko) jsou problémy systematizace sociologických výzkumů. Nepropracovanost této problematiky ovlivňuje i neurčitost statusu jednotlivých druhů sociologického poznání. Autor rozlišuje klasifikace umělé (jednostranné, odvozené) a přirozené (základní, určující), podle cílů a používaných znaků. S tímto rozlišením spojuje pojem typologizace (tuto kategorii po-

važuje za užší než kategorii klasifikace). Vztah mezi klasifikací a typologizací vysvětluje pomocí rozlišení teoretické a empirické úrovně sociologického poznání.

I. G. Marčenko kritizuje přístupy základající klasifikační schémata pouze na jednom univerzálním kritériu. Zdůrazňuje systém vzájemně propojených kritérií, která musí kvalitativně determinovat typ výzkumu. Za taková *základní kritéria* považuje: 1. *předmět výzkumu*, 2. *charakter získaných sociologických poznatků*, 3. *sféru užití* (aplikace) získaných výsledků. Vymezuje dále tzv. *nepodstatná kritéria*, která *nemají přímý vztah k cíli sociologického poznání* (fáze výzkumu, místo výzkumu, zdroj financování). Postupnou analýzou jednotlivých kritérií a posléze celého systému kritérií získává složité klasifikační schéma.

Podle *prvého* kritéria dělí sociologické výzkumy na metodologické a metodické – objektivní (diferencované a komplexní); podle *druhé* na teoretické a empirické; podle *třetího* na vědecké a aplikované.(1)

Na základě nepodstatných kritérií vyčleňuje další druhy sociologických výzkumů, tzv. hybridní formy: teoreticko-empirické, teoreticko-aplikované a empiricko-aplikované.

V diskusi o rámcový pojem sociologického zkoumání(2) se autor přiklání k pojmu „sociologický výzkum“ (na rozdíl od konkrétního výzkumu či empirického sociologického atd.). Považuje jej za nejvýstižnější, odpovídající podstatě výzkumného procesu. Otázkou je, nakolik se jemu samému daří vypořádat se s terminologickou problematikou.

III. kapitola je laděna polemicky. Autorka (I. M. Renzinová) se zaměřuje na kritickou analýzu vztahu mezi teorií a metodami v interpretaci současné buržoazní sociologie. Typické oddělování sociologické teorie od nástrojů a technik empirického výzkumu není mezi reprezentanty nemarxistické sociologie už tak populární a začíná být kritizováno (například antipozitivistický trend aj.). Absolutizace konkrétních metod a technik sociologických výzkumů je v pozadí současných nedostatků buržoazní sociologie. Autorka v této souvislosti poukazuje na rozpor mezi pluralistickými teoretickými modely a skutečnými empirickými výzkumy.

Použití metodických nástrojů a technik bez náležitého teoretického zázemí může být zdrojem jednostranné a chybné informace. Objektivním vědeckým problémem, na nějž naráží i marxistická sociologie, je aplikace metod adekvátních poznávaným objektům. Zde právě pojmový aparát, který je vždy tak či onak spojen s určitými teoretickými představami, zprostředkovává spojení metodiky a metodologie výzkumu. S tím souvisí i problém přechodu od překonaných teorií k novým.

Autorka dále seznamuje čtenáře s modifikacemi řešení vztahu teorie a metod současnými školami buržoazní sociologie na příkladě symbolického interakcionismu (G. Blumer aj.). Analyzuje čtyři základní metody výzkumu používané symbolickým interakcionismem z hlediska jejich teoretické báze a praktické užitečnosti. Dochází k závěru, že metodologické pretenze interakcionismu dosáhnout jednoty teorie a metod praktického výzkumu zůstávají většinou nerealizovány.

Tématem *IV. kapitoly* je úloha a význam speciálních sociologických teorií v marxistické sociologii (autor G. I. Marčenko). Aktuálnost příspěvku je dána tím, že se přímo zabývá jedním ze základních problémů přechodu z obecně sociologické roviny na rovinu sociologických teorií, jež zkoumají konkrétní empirickou úroveň společenských jevů. V této souvislosti rozebírá otázky základů formování speciálních sociologických teorií a uvádí mínění řady sovětských sociologů (například G. E. Glezermana, V. Ž. Kelleho, N. M. Pilipenka, A. K. Uledova, V. A. Jadova, G. M. Andrejevové, D. I. Česnokova a jiných).

S problematikou struktury sociologie úzce souvisí otázka vzájemného vztahu sociologie, historického materialismu a vědeckého komunismu. Autor nesouhlasí

(1) Použití třetího páru kategorií je v sovětské literatuře kritizováno pro nesourodost. Více používané jsou kategorie: vědecký – nevědecký, aplikovaný – fundamentální nebo aplikovaný – teoretický.

(2) V sovětské sociologické literatuře nepanuje v tomto směru jednotná názorů. Velmi rozšířené jsou například tendence spojovat sociologický výzkum pouze s prostředním zkoumáním společenských jevů, což často vede k redukování sociologických výzkumů na výzkumy empirické, které jsou jen první etapou odrazu objektivní reality v sociálním poznání.

s názorem, že vědecký komunismus je „sociologií komunistické formace“ (s. 124), neboť teorie vědeckého komunismu obsahuje otázky, které přesahují rámec čisté sociologické teorie. Myšlenka vydělení „sociologie jednotlivé formace“ jako spojujícího článku mezi historickým materialismem a speciálními sociologickými teoriemi byla vyslovena v diskusi na Moskevské státní univerzitě.

Autor uvádí tři rozšířené koncepty speciálních sociologických teorií: 1. speciální sociologické teorie jsou součástí historického materialismu (F. V. Konstantinov, V. Ž. Kelle, D. I. Česnokov, V. J. Suslov); 2. speciální sociologické teorie jsou součástí vědeckého komunismu (V. J. Jelmejev); 3. speciální sociologické teorie existují souběžně s historickým materialismem a opírají se o něj jako o metodologii (M. G. Jovčuk, A. G. Charčev, V. A. Jadov).

Podle mínění autora začíná formování speciálních sociologických teorií na úrovni historického materialismu, vymezujícího obecné principy zkoumání společenských jevů. Sociologie jedné formace tyto principy konkretizuje pro dané historické podmínky. Teprve v další rovině je zkoumáno působení specifických neboli tzv. konkrétně sociologických zákonů společenského vývoje. Toto zkoumání se opírá o speciální sociologické teorie.

Autor je rozděluje na dvě základní skupiny: 1. speciální sociologické teorie, které mají stejný předmět jako konkrétní společenské vědy (státověda apod.); 2. speciální sociologické teorie, které plní metodologickou roli ve vztahu k první skupině teorií (sem patří například teorie sociálních rolí apod.). Jak v prvním, tak v druhém případě jsou tyto teorie jednou z úrovní marxisticko-leninské sociologie, v níž dochází k teoretickým zobecněním a objasněním prvotní sociologické informace. To je most, který spojuje obecnou metodologii sociálního poznání s empirickými výzkumy.

Mezi přednosti této kapitoly patří využití rozsáhlého bibliografického materiálu a posouzení celé mozaiky různých názorů sovětských autorů na problematiku speciálních sociologických teorií. Tato přednost je však i příčinou nedostatků, projevujících se malou sevřeností, určitou pojmovou nepřesností a konceptuální neurčitostí. (Autor zaměňuje pojmy „konkrétní sociologická analýza“ a „konkrétní sociologická teorie“, nejasně užívá pojmu „sociologie jedné formace“, nedostatečně charakterizuje vztah historického materialismu a sociologie.) Totéž platí o kapitole II, napsané stejným autorem. Přesto však jsou obě tyto kapitoly zajímavé právě tím, že ukazují proces rozpracování nové problematiky, její diskutabilní charakter.

Kapitola V. je věnována některým aspektům sociologického výzkumu problémů osobnosti. První ze spoluautorů (E. B. Stolboun) se zaměřuje na široké pojetí problému socializace, druhý (I. N. Nikitinová) rozebírá tentýž problém z hlediska sociální adaptace a analyzuje sociální adaptaci jako sociologickou kategorii.

Problém socializace přesahuje rámec sociologické teorie a jeho řešení leží ve sféře, kde se kříží hranice různých vědeckých disciplín.

K základním filozofickým problémům zde patří: podstata a existence člověka, vztah mezi biologickým a sociálním, svoboda volby a realizace zvolených cílů aj. Při zkoumání je pak nutno respektovat aspekt gnozeologický, ontologický, sociálně historický, etický a další.

E. B. Stolboun se domnívá, že úloha sociologie je vypracování metodologických základů integrace přístupů různých vědeckých disciplín, které se tak či onak podílejí na řešení jednotlivých aspektů problému socializace.

I. N. Nikitinová uvažuje o mechanismu socializace, tj. hodnotí sociální adaptaci jako sociologickou kategorii, uvedenou do společenských věd v SSSR E. S. Markarjanem a V. N. Šubkinem již v šedesátých letech.

E. B. Stolboun upozorňuje na nebezpečí spojené s tendencí izolovaného výzkumu jednotlivých složek procesu sociální adaptace různými vědními obory (biologií, medicinou, psychologií aj.). Sociologie by měla vystupovat jako integrující prvek a bojovat zejména proti biologizujícím tendencím. Sociologický obsah kategorie „socializace“ čeká na své rozpracování a přesnou definici.

Autor *VI. kapitoly, Metodologické problémy sociálního plánování*, V. S. Fritlinský, se zabývá metodologickými problémy jednoho z důležitých směrů sociologických výzkumů v SSSR. Vytváření systému sociálních ukazatelů a teoretických základů řízení sociálních procesů souvisí s vymezením specifiky objektů sociálního plánování rozvinuté socialistické společnosti. Otázka objektů sociálního plánování zůstá-

vá v sovětské literatuře diskutabilní. Autor příspěvku se přimlouvá za širší chápání procesu sociálního plánování a z toho vyplývající role marxistické sociologie, která by se neměla omezovat na konkrétní sociologické výzkumy tematicky zaměřené pouze na sociální plánování rozvoje pracovních kolektivů. Souhlasí s míněním M. N. Rutkeviče, že sociologie musí rozpracovávat metodologii a metodiku sociálního plánování na všech úrovních, ve všech společenských podsystemech, počínaje pracovním kolektivem a konče společností jako celkem.

Objektem sociálního plánování v tomto širokém pojetí jsou sociální aspekty všech společenských vztahů a procesů.

Záměrem sborníku *Metodologické problémy sociologického výzkumu* je naznačit hlavní problémy sociologické vědy a některé přístupy k jejich rozpracování.

Pojednáváné otázky strukturace sociologického poznání, klasifikace sociologických výzkumů, vztahů teorie a metodiky a další jsou skutečně stěžejními otázkami dalšího rozvoje sociologie. Publikace shrnuje různé názory sovětských sociologů a nezastavuje se ani před názory polemickými. Někdy se liší i mínění jednotlivých členů autorského kolektivu. V důsledku toho je ovšem vlastní koncepce sborníku méně sevěřená. Projevuje se to v odlišných přístupech k problematice, v užívání odlišných pojmů, což narušuje uspořádanost a logiku publikace.

Přesto však jde o práci zajímavou a užitečnou pro všechny, kteří se zajímají o metodologické problémy sociologického výzkumu.

Irina Zálišová

I. Perlaki: Charakteristika pracovního kolektivu. Popis porady

Bratislava, Psychodiagnostika, n. p., 1979, 64 s.

V teoretických východiskách a praxi socialistického riadenia sú mnohostranné riadiace aktivity ponímané v dialektickej jednote s pracovnými kolektívami. Pracovný kolektív ako sociálny fenomén prierezového významu nachádza v názoroch a zisteniach systémovo orientovaných teoretikov a praktikov moderného riadenia primerané vyjadrenie. Jedným z autorov, ktorý dovádza svoj teoretický prístup k pracovným kolektívom až do prakticko-metodického vyústenia, je i I. Perlaki. Jeho práca, vydaná Psychodiagnostikou v Bratislave, je venovaná konštrukcii dotazníkov *Charakteristika pracovního kolektivu a Popis porady*. Dotazníky sú určené na hodnotenie, spätnú väzbu a zvyšovanie socioekonomickej efektívnosti pracovných kolektívov. Sú na seba obsahovo i organizačno-technicky viazané, pričom dotazník *Charakteristika pracovního kolektivu* je v tejto dyáde určujúci.

Prvá časť práce sa týka dotazníku *Charakteristika pracovního kolektivu*. Perlaki tu definuje pojem „socioekonomická efektívnosť“ socialistických pracovných kolektívov. Rozumie ňou komplexnú ideovo-politickú, technicko-ekonomickú, výchovnú a sociálnu efektívnosť. Súhrnná celková socioekonomická efektívnosť pracovního kolektivu sa potom skláda z

1. socioekonomickej efektívnosti výstupov (pracovných výsledkov) pracovního kolektivu,
2. socioekonomickej efektívnosti fungovania pracovního kolektivu.

Autor vymedzuje tri základné skupiny premenných, ktoré ovplyvňujú súhrnnú, celkovú socioekonomickú efektívnosť pracovných kolektívov. Sú to:

1. charakteristické vlastnosti jednotlivých členov pracovního kolektivu,
2. charakteristické vlastnosti kolektivu ako celku,
3. charakteristické vlastnosti organizácie.

Sám dotazník *Charakteristika pracovního kolektivu* pozostáva z desiatich charakteristických dimenzií a z doplnku. Každá dimenzia je popísaná pomocou niekoľkých položiek, ktoré sú znázornené stupnicami v intervale od jedna do deväť bodov. Každá položka je najprv všeobecne popísaná, potom sú popísané aj jej krajné body (bod 1. minimálne efektívny pracovný kolektív — bod 2. maximálne efektívny pracovný kolektív). Dotazník pozostáva z nasledujúcich dimenzií:

1. rozhodovanie a riešenie problémov,
2. zodpovednosť,
3. konflikty a problémy medziľudských vzťahov,
4. uznanie a odmena,
5. dôvera, podpora a spolupráca,